

МОТИВАЦІЙНИЙ СЛОВНИК БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ

© Цимбал Н., 2008

У статті викладено теоретичні засади укладання нового типу термінологічного словника – мотиваційного словника професійної будівельної лексики української мови. Описано структуру словникової статті та принципи лексикографічного опису мотиваційних відношень в українській будівельній термінології. Мета створюваного нами мотиваційного словника професійної лексики – лексикографічна фіксація мотиваційних відношень у професійній будівельній лексиці української мови та її систематизація.

The article expounds theoretical fundamentals of composing of a new-type terminology dictionary – a motivation dictionary of professional building vocabulary of the Ukrainian language. The structure of a dictionary entry and principals of lexicographical description of motivation relations in Ukrainian terminology vocabulary are described. The aim of the dictionary, being composed, is a lexicographical description of motivation relations in professional building vocabulary of the Ukrainian language and its systematization.

Мета статті – обґрунтування концепції створення мотиваційного словника професійної будівельної лексики української мови.

Сучасна лексикографія – це прикладна галузь мовознавства з розвинутою теоретико-методологічною базою (С. І. Ожегов, С. В. Гріньов, В. В. Дубічинський, О. А. Іванова, В. М. Лейчик, Л. М. Полюга, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько, В. А. Широков та ін.).

Розвиток науки і техніки зумовив становлення спеціальної галузі лексикографії – термінологічної лексикографії, або *термінографії* як науки про теорію та практику створення термінологічних словників [1, с. 89]. Завданнями термінографії є систематизація та впорядкування термінологічної лексики. Термінологічні словники мають диференційні ознаки порівняно з лінгвістичними, зокрема, вони описують тільки термінологію різних галузей науки та техніки; подають значення термінів засобом формулювання дефініцій, які базуються на класифікаційних відношеннях між поняттями; призначені для фахівців певної галузі (галузей) знань.

Основними проблемами сучасної теорії термінографії є розроблення методологічних засад створення термінологічних словників, створення науково обґрунтованої типології спеціальних словників, розроблення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики, визначення основних параметрів термінологічних словників, вироблення засадничих вимог до термінографічних праць, дослідження макро- і мікроструктури словника, аналіз шляхів відбору термінологічного словника (тезаурусу), вироблення основних способів опису термінів, застосування комп'ютеризації у створенні термінологічних словників [1, с. 90].

Як уже зазначалося, термінологічні словники призначені для фахівців конкретних галузей знань, редакторів фахових видань. Проте існують типи термінологічних словників, які призначено і для лінгвістів, і для фахівців. Один із таких типів лексикографічних видань, варто зазначити, дуже рідкісний, – мотиваційний словник, який передбачає лексикографічний опис мотиваційних відношень

у лексиці. Загалом, у лексикографії існують такі різновиди мотиваційних словників: тлумачний мотиваційний словник літературної мови й діалекту, мотиваційний словник письменника, словник внутрішньої форми слова, частотний мотиваційний словник, мотиваційний зіставний словник [2, с. 5], термінологічний мотиваційний словник. Кожний із цих словників має свою структуру і функції. На жаль, ці типи представлені або одиничними прикладами, або опубліковано тільки концепцію створення словника: напр., вийшли друком «Мотивационный диалектный словарь: говоры Среднего Приобья» (Томск, 1982–1983. – Т. 1–2.) та «Частотный мотивационный словарь: говоры Среднего Приобья» (Томск, 1983), Е. І. Жеріна спрезентувала «Мотивационный сопоставительный словарь литературного языка и диалекта» [3], К. В. Гарганеева – мотиваційний словник дитячого мовлення [4] та ін. В україністиці на сьогодні нема жодного мотиваційного словника, тільки Т. О. Ястремська задекларувала створення мотиваційного словника професійної діалектної лексики пастухування [5].

Особливим лексикографічним типом є мотиваційний термінологічний словник, який подає лексикографічний опис мотиваційних відношень у певній терміносистемі. Такі словники, оскільки вони оптимально відображають системні відношення в термінології, можуть бути використані і як довідкове джерело, і як матеріал для створення термінологічних словників класичної структури та призначення. На сьогодні опубліковано єдину термінографічну працю такого типу: «Мотивационный словарь профессиональной лексики алюминиевой промышленности», укл. О. А. Штейнгарт (Красноярськ, 2005) [6]. Цей словник укладено на основі даних опитування працівників алюмінієвої промисловості, він містить сучасну виробничу термінологію. Загалом, мотиваційний термінологічний словник може бути корисним для розв'язання низки термінознавчих проблем. Зокрема, проблеми співвідношення національного та запозиченого в терміновживанні та термінотворенні, проблеми синонімії та полісемії, метафорійності терміна, проблеми наявності-відсутності в термінологічних одиницях емоційно-стилістичних конотацій, проблеми термінологічної системності тощо [6, с. 3].

Ми працюємо над укладанням мотиваційного словника будівельної лексики української мови. Як зазначає Л.М.Полюга, українська будівельна термінологія, яка в своїй основі містить чи не найбагатші етнічні елементи, на описовому рівні має багаті здобутки, та все ж не належить до тих ділянок, що прийнято вважати остаточно уніфікованими [7, с. 344]. Будівельна лексика функціонує й у діалектному, й у літературному мовленні (будівельна термінологія), лексикографічний опис у мотиваційному аспекті необхідний для її максимально повного представлення та систематизації, зважаючи на сферу функціонування*.

Теоретично обґрунтовуючи принципи створення мотиваційного словника будівельної лексики української мови, особливу увагу звернемо на системність як одну з найважливіших диференційних ознак терміна. Уперше проблему системності термінологічної лексики поставив у своїх працях Д. С. Лотте [8, с.10], підкресливши в ній класифікаційну сутність. На його думку, термінологічна лексико-семантична система зумовлюється насамперед класифікаційними ієрархічними зв'язками між поняттями. Визначальною для термінології є системність на рівні «логосу», а не «лексису».

Погляди Д. С. Лотте знайшли підтримку й дальший розвиток у працях представників термінологічної школи В. В. Виноградова, Г. Й. Винокура, Б. М. Головіна, В. П. Даниленко, О. В. Суперанської, С. Д. Шелова та ін.

Так, О. В. Суперанська вважає, що «терміни-слова групуються не в порядку, зумовленому системою певної мови, а у зв'язку з системністю науки, яку вони обслуговують, що створює особливу парадигматику, особливу сполучуваність, яка не спричинюється нормами мови» [9, с. 116–117]. На думку Л. О. Симоненко, системність термінів треба розглядати у двох аспектах: словотвірному та поняттєвому, причому поняттєва (логічна) системність не завжди збігається зі словотвірною [10, с. 14, 15]. Е. Ф. Скороходько вказує, що «системність лексики передбачає: системність плану

* функціонування – ред.

змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження» [11, с. 74]. Таке трьохаспектне розуміння, на нашу думку, найточніше відображає сутність поняття системності в термінології.

Системність відповідності між планом змісту і планом вираження є не що інше, як мотивованість [11, с. 77]. Цю думку підтверджує й загальноприйняте визначення мотивованості як структурно-семантичної властивості слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семема) і звукової оболонки слова (лексема) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [12, с. 186].

У лінгвістиці вивченню мотиваційних процесів присвячено праці А. Д. Аділової, А. Г. Антипова, Р. О. Бачкура, О. І. Біліної, М. М. Гінагуліна, М. Д. Голева, П. Ю. Гриценка, М. Докуліла, Т. Л. Канделакі, П. А. Катишева, Т. Р. Кияка, В. К. Павела, О. О. Селіванової, О. В. Тищенко, С. М. Толстой, В. А. Топіхи, І. С. Улуканова, О. Є. Хазімуллової та ін. Основними проблемами є типологія і функціонування* мотиваційних ознак, детермінованість вибору мотиваційної ознаки, типологія мотиваційних відношень, зв'язок мотивації з категоріями словотвору, взаємозв'язок внутрішньої форми й мотивованості, виявлення мотиваційних зв'язків лексики різних тематичних груп та функціональних сфер, лексикографічний опис мотиваційних відношень та ін.

Мета створеного мотиваційного словника професійної будівельної лексики української мови – лексикографічна фіксація мотиваційних відношень у професійній будівельній лексиці української мови та її систематизація. Заважимо, що паралельно ми створюємо два мотиваційних словники будівельної лексики української мови: один на діалектному матеріалі, другий – на матеріалі сучасної української будівельної термінологіки. Засади укладання цих словників однакові. Потребу в укладанні й діалектного, і термінологічного словників на лексичному матеріалі однієї професійної сфери зумовлено необхідністю розв'язання загальнотеоретичних проблем мотивології як розділу теорії номінації, що передбачає зіставлення лексики різних функціональних сфер. У цій статті, зважаючи на тематику конференції, ми подаємо приклади словникових статей мотиваційного словника літературної професійної будівельної лексики української мови.

Структура словникової статті така: насамперед подають вокабулу (описувану лексичну одиницю з тлумаченням) у називному відмінку (за потреби можна зазначати певні граматичні характеристики, зокрема рід, число, відмінок, форма родового відмінку тощо), далі її мотиваційна характеристика, яка має такі параметри, тобто складники словникової статті:

- **МО** (мотиваційна ознака): компонент похідної (мотивованої) номінативної одиниці, який є вербальним виразником її внутрішньої форми;
- **ЛМ** (лексичний мотиватор): зазначають слово-мотиватор, яке є виразником лексичної мотивованості, пов'язаної з презентацією мотиваційної ознаки;
- **СМ** (структурний мотиватор): зазначають слово(слова)-мотиватор, що є виразниками структурної мотивованості, пов'язаної з презентацією класифікаційної ознаки.

Словникова стаття містить ще такі умовні позначення:

- **ПМ** – повністю мотивована назва, яка має виражені вербально й мотиваційну ознаку (лексична мотивованість), і класифікаційну ознаку (структурна мотивованість);
- **ЧМ** – частково мотивована назва, яка має вербально виражену або мотиваційну ознаку, або класифікаційну;
- **НМ** – немотивована назва з непрозорою внутрішньою формою.

Напр.:

ПМ *Лежак* – горизонтальна частина димаря, що лежить на горіщі.

МО: процес > об'єкт, 'такий, що лежить'.

ЛМ: *лежати*, 'займати горизонтальне положення'.

СМ: *стояк* (суф -к).

* функціонування – ред.

ПМ Маляр – робітник, що займається фарбуванням будов, стін, приміщень та ін.
МО: процес > суб'єкт, 'той, що малює, фарбує'.
ЛМ: *малювати* 'накладати фарбу'.
СМ: *муляр, каменяр, тесляр* (суф -яр).

ПМ Покрівля – 1) верхнє покриття, оболонка даху, будівлі; 2) верхня частина будівлі, конструкція, яка складається з основи-носія (крокви, ферми, прогони, панелі тощо) і зовнішньої оболонки – безпосередньої покрівлі.
МО: об'єкт > процес, 'такий, що покриває'.
ЛМ: *покривати*, 'утворювати захисну зовнішню споруду'.
СМ: *будівля* (суф -івл)

ЧМ Димар – труба для відведення диму з печі житлового приміщення, казанної, заводу та ін.
МО: об'єкт > процес, 'такий, що відводить дим, димить'.
ЛМ: *диміти* 'відводити дим'.

НМ Балка – дерев'яна колода або залізний брус, що є основою перекриття, настилу (стелі, підлоги та ін).

НМ Стропило – два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом і закріплені долішніми кінцями до стін будівлі, на яких тримається дах.

Постає запитання: з якою метою у мотиваційному словнику професійної лексики подано немотивовані назви? Як уже зазначалося вище, основна ознака термінології – це системність. Отже, у термінологічному словнику будь-якого типу мають бути подані принаймні основні терміни, які відображають систему понять певної галузі науки. Безсумнівно, що в кожній галузі є певна кількість немотивованих назв (особливо в давніх терміносистемах, частина термінів яких є наслідком термінологізації, як правило, діалектної професійної лексики без семантичних змін). Не подавши немотивовані назви, ми порушимо принцип системного представлення термінології, обов'язковий для термінографічних видань. Крім того, оскільки пропонується мотиваційний словник будівельної термінології повинен бути корисним як для лінгвістів, які працюють у галузі лексикології та теорії номінації, так і для фахівців-будівельників, вилучивши немотивовані назви, ми обмежимо сферу його призначення тільки лінгвістикою, що, на нашу думку, нераціонально. Вилучення немотивованих назв з мотиваційного словника діалектної будівельної лексики збіднить можливості системного представлення професійної діалектної лексики цієї тематичної групи. Важливо зазначити, що по змозі плануємо супроводжувати немотивовані лексеми етимологічними коментарями.

Специфіку лексикографічного представлення мають лексеми, мотивовані за певним типом. Так, С. Ульман відзначав, що залежно від способу мотивації – мовного чи позамовного – слова можуть бути мотивовані трьома різними способами:

- дієслова *шипіти, свистіти, гудіти* є фонетично мотивованими, тому що самі звуки є прямим наслідуванням відповідної дії (ономатопея);
- складні й похідні слова є морфологічно мотивованими: кожний, хто знає їх компоненти, зразу їх зрозуміє;
- слова, утворені семантичною деривацією, є семантично мотивованими.

Морфологічна мотивованість є відносною, оскільки, якщо навіть самі слова мотивовані, їх елементарні компоненти (окремі морфемі) можуть бути немотивованими, те саме стосується семантичної мотивованості, тоді як фонетична мотивованість є абсолютною [13, с. 255]. Ці типи мотивованості здебільшого збігаються з типами термінотворення, проте існує ще один спосіб номінації наукових понять – синтаксичний (творення термінологічних словосполук), тому варто виділити відповідний тип мотивованості. Синтаксичну вмотивованість також можна вважати відносною, хоч у творенні термінологічної словосполучки вибір терміна-конкретизатора завжди умотивований, проте не завжди така відповідність є абсолютною. Випадків абсолютно вмотивованих термінів в українській будівельній термінології (як у діалектній, так і в літературній) ми не зафіксували.

Отож, у пропонованому мотиваційному словнику подано терміни, вмотивовані за морфологічним, семантичним та синтаксичним типами, що відображено у структурі словникової статті. Наведімо приклади семантично (*шуба*) та синтаксично вмотивованих (*збірне перекриття*) будівельних термінів (вище представлено морфологічно мотивовані термінолексеми):

ЧМ Шуба – різновид штукатурки, який використовують для зовнішнього оформлення будівель.

МО: ‘той, що прикриває, покриває зовні’.

ЛМ: *шуба* ‘верхній зимовий одяг’.

ПМ Збірне перекриття – елемент будівлі, що складається з плит різного типу, ригелів та ін, і призначений для сприймання вертикальних та горизонтальних навантажень, забезпечення просторової роботи каркасу будівлі.

МО: ‘перекриття, що є збірним з плит’.

ЛМ: *перекриття* ‘елемент будівлі, призначений для сприймання вертикальних та горизонтальних навантажень, забезпечення просторової роботи каркасу будівлі’;
збірний ‘такий, що складається з кількох елементів’.

СМ: *монолітне перекриття* ‘перекриття, що складається з суцільної плити’.

Словникові статті подано в алфавітному порядку, хоч початково лексичний матеріал систематизувався за тематичними групами, серед яких найповнішими є такі: назви будівель, приміщень, їх конструктивних елементів; назви технологічних процесів, технологічних операцій; назви будівельних матеріалів; назви пристроїв, інструментів, інженерного та санітарно-технічного обладнання; назви нормативних та проектувальних документів; назви будівельних професій та спеціальностей [14, с. 8].

Загалом, мотиваційний словник професійної лексики – це новий тип термінологічного словника, який покликано сприяти систематизації та унормуванню термінологічної лексики певної галузі знань, у цьому разі будівельної термінології, а також розв’язанню низки проблем термінознавства та мотивології як галузей мовознавства. Теоретичні засади укладання такого словника спираються на здобутки сучасної лексикографії та теорії номінації.

1. Дубичинский В. В. *Теретическая и практическая лексикография*. – Вена-Харьков, 1998. – 160 с.
2. Блинова О. И. *Методы мотивологического исследования // Актуальные проблемы дериватологии, мотивологии, лексикографии: Матер. всерос. конф., посвящ. 120-летию Томского ун-та (27–29 марта 1998 г.)*. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1998. – С. 4–6.
3. Жерина Е. И. *Информационные возможности «Мотивационного сопоставительного словаря литературного языка и диалекта: имена существительные» // Актуальные проблемы дериватологии, мотивологии, лексикографии: Матер. всерос. конф., посвящ. 120-летию Томского ун-та (27–29 марта 1998 г.)*. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1998. – С. 114–116.
4. Гарганеева К. В. *Явление мотивации слов в социо-возрастном аспекте: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01*. – Томск, 1999. – 265 с.
5. Ястремская Т. А. «Третье измерение» диалектной лексики как системы // II Междунар. науч. конф. «Язык и культура», Москва, 17–21 сентября 2003 г.: Тезисы докладов. – 2003. – С. 153–154.
6. Штейнгарт Е. А. *Мотивационный словарь профессиональной лексики алюминиевой промышленности*. – Красноярск, 2005. – 80 с.
7. Полюга Л. *Передумови укладання нового словника термінів будівництва і архітектури // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. – К., 2007. – С. 343–347.
8. Лотте Д. С. *Основы построения научно-технической терминологии*. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – 157 с.
9. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. *Общая терминология: Вопросы теории*. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
10. Симоненко Л. О. *Формування української біологічної термінології*. – К.: Наук. думка, 1991. – 149 с.
11. Скороходько Э. Ф. *Семантические сети и автоматическая обработка текста*. – К.: Наук. думка, 1983. – 218 с.
12. Блинова О. И. *Явления мотивации слов. Лексикологический аспект*. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 191 с.
13. Ульман С. *Семантические универсалии // Новое в лингвистике*. – 1970. – Вып.5. – С. 251–299.
14. Марченко В. С. *Украинская строительная терминология: систематизация, образование, нормирование (на материале терминосистемы «Терминология жилищно-гражданского строительства»): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Институт украинского языка НАН Украины*. – К., 1992. – 17 с.